

KEMİKLİ, Bilal (2014). “Bir İrfan Ocağı: Kütahyalı Gaybî ve Ailesi”. *Türk Dünyası Bilgeler Zirvesi: Gönül Sultanları Buluşması. 26-28 Mayıs 2014*. Eskişehir 2013 Türk Dünyası Kültür Başkenti Ajansı (TDKB). Eskişehir, ss.147-152 (<http://bilgelerzirvesi.org>).

Bilal KEMİKLİ*

BİR İRFAN OCAĞI: KÜTAHYALI GAYBÎ VE AİLESİ

“*Hakikat cümle âlem bir nefesdir*”
Sun’ullâh-ı Gaybî

Kütahya’yı “ilim ve irfan” şehri olarak nitelendiriyoruz. Bu nitelermeyi, Selçuklu’nun ilim, sanat ve edebiyat birikimini, bu birikimi tevarüs eden Germiyanlı ve Osmanlı’yı dikkate alarak yapıyoruz. Gerçekten de Mevlânâ’nın manevî mirası Ergun Çelebi’yle bu şehirde muhkem bir hale gelirken, Yiğitbaşı Velî Ahmed Şemseddin-i Marmaravî’den gelen Halvetî neşveyle adeta bir merkeze dönüşmüştür. Bunlardan başka Buhârâ’dan, Ubeydullah-ı Ahrar’dan tefeyyüz ederek memleketine dönen Simavlı Abdullâh-i İlâhî ile Nakşî gelenek, Karadonlu Can Baba’yla da Bektâşî kültür şehrin irfan hayatına zenginlik katmıştır. Keza medreseleri, Ahmedî, Ahmed-i Dâî ve Şeyhî gibi çağını aşan şairler, Evliya Çelebi gibi müellif ve muharrirleriyle de dikkat çeken bir şehirdir.

Bu şehrin yetiştirdiği en önemli değerlerden birisi, *sufi*, *şair* ve *muhakkik* Sun’ullâh-ı Gaybî’dir. Gaybî’nin ahfâdı hakkında pek fazla bilgimiz olmasa da, babası Müfti Derviş, dedesi Şeyh Beşir ve büyük dedesi Pir Ahmed Efendi şehre değer kazandıran tarihi şahsiyetler olarak bilinir. Bu tebliğde, Gaybî merkeze alınarak, âlim ve fazıl insanlar yetiştiren Kütahyalı bir aileye dair temel bazı değerlendirmeler yapılacaktır.

Şiir Aynasına Yansıyan Portre

Sun’ullâh-ı Gaybî, 17. Yüzyılda yaşamış sufi şairler arasında temayüz eder. Döneminde İbnü’l-Arabî’nin varlık anlayışını şiir diliyle yeniden gündeme getirmiştir. Bu dilin imkânıyla tasavvuf

---

* Prof. Dr. Dumlupınar Üniversitesi.

düşüncesinin temel kavramlarını ve telakkilerini dönemindeki insanların idrakine sunmuştur. Bu sunuş, günümüze değin etkisini sürdürmüştür.

Yahya Kemâl'in tasavvuf ilgisini ortaya koyan şiirlerden birisi olan *Mâverâda Söyleniş*, Gaybî'yi ve içinde bulunduğu irfan ocağı olan Bayramî Melâmiliğini konu edinir. Burada şair, "biz" zamiriyle Sarı Saltuk'la Asya'dan kopup gelen ve Sakaraya'dan Diyâr-ı Rûm'a dağılan aariflerin izinde inşa edilen muhteşem bir tarihten söz eder. İnşa edilen bu muhteşem tarih, Türk milletinin milli tarihidir. Bu tarihin ve dolayısıyla milli kimliğin aslı kurucu unsurları, "abdal", "baba", "derviş", "eren", "sufi" gibi sıfatlarla anılan, bugün bizim "bilge" olarak nitelendirdiğimiz âlim ve âriflerdir²³⁴. Milli tarihimizin ve karakterimizin kurucu şahsiyetleri, şairin Asya diye işaret ettiği, Horasan'da, Türkistan'da ve Fergana Vadisi'nde tesis edilen ilim ve irfan havzasından feyz alarak Anadolu'da ve Rûmeli'de hizmete memur edilmiş bilgelerdir. Fakat bu bilgiler bazen yöneticiler tarafından yanlış anlaşılmış, Yahya Kemal'in "Atmeydanı'nda ölmüş "ene-l hak" şehîdi" dediği gibi, Oğlan Şeyh İsmail Maşukî gibi Atmeydanı'nda şehit edilmişlerdir.²³⁵

Gaybî, Niyâzî-i Mısri'nin dergâh arkadaşı olan babası Müfti Dervişin, dedesi Çavdar Şeyhi lakabıyla tanınan Şeyh Beşir'in ve Kalburcu Şeyhi olarak bilinen büyük dedesi Pir Ahmed'in izinde giderek Halvetî geleneğe bağlı faaliyetlerde bulunmak yerine, bu gelenekten yararlanmakla birlikte, Hacı Bayrâm-ı Veli'den intikal eden Bayramî Melâmiliği içinde temayüz etmiştir. Bayramî Melâmiliği, şairin "ene-l hak şehidi" olarak nitelendirdiği İsmail Maşukî'den sonra Bosnalı Hamza Bâlî'yi de "yol şehidi" olarak vermiş; siyasi iradeye nüfuz eden ulema ve ümeranın marifetiyle "zındık ve mülhid grup" olarak tarihte yerini almıştır.²³⁶ Ötekileştirilen bir gurubun mensubu olarak Gaybî, Yahya Kemal'e

²³⁴ Türk kimliğinin inşasında tasavvufun rolüne dair bkz. B. Kemikli, "Tasavvuf Edebiyatı ve Kimliğimiz", *Türk Kimliği Ayvaz Gökdemir'e Armağan-2*, İstanbul, 2009, 254-268.

²³⁵ At Meydanı'nda şehit edilen İsmail Maşukî, çoğu kere Aksaray'da dergâhı olan Gaybî'nin müşşidi Oğlanlar Şeyhi İbrahim Efendiyle karıştırılmaktadır. Bu karıştırmaya bir örnek olarak bkz. Ali Yıldız, "Tanzimat Sonrası Türk Şiirinde Tasavvuf", *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 5/2 Spring 2010, 556.

http://www.turkishstudies.net/Makaleler/75529078_13-Ali%20Y%20C4%B11d%C4%B1z.pdf,

²³⁶ Bu konuda şu kitaplar önemlidir: Ali Bolat, *Bir Tasavvuf Okulu Olarak Melâmetilik*, İstanbul 2003; A. Yaşar Ocak, *Zındıklar ve Mülhidler*, İstanbul, 2003; Ahmet T. Karamustafa, *Tanrı'nın Kuraltanımları, İslam Dünyasında Derviş Toplulukları (1200-1550)*, İstanbul 2008,

göre, yolun sırlarını gizlice İdris-i Muhtefî'den almıştır. İdris-i Muhtefî, Enfî Hasan Halvetî'nin tâbiriyle “nihân-ender-nihân” bir zâttır. Asıl adı Ali Rûmî olan İdrîs Muhtefî, Hüsâmeddin Ankaravî 'den aldığı irşad görevini sırlı bir şekilde sürdürmüştür.

Yahya Kemal'in çizdiği bu portreyi birlikte dinleyelim:

Mâverâda Söyleniş

*Geldikti bir zaman Sarı Saltık'la Asya'dan,
Bir bir Diyâr-ı Rûm'a dağıldık Sakarya'dan.*

*Seyrindeyiz atıldığı sâhilsiz enginin,
Atmeydanı'nda ölmüş "enelhak" şehîdinin.*

*Merhûm Edirne Şeyhi Neşâtî diyor ki: "Biz
Sâf aynalarda sirroluruz öyle gaaibiz."*

*Zâhid hayâl eder bizi meyhâne zındığı,
Bilmez ki sen ve ben hepimizdir tapındığı.*

*Gaaibde bir muhâvere geçmiş de pek hafî,
Gaybî'ye söylemiş bunu İdrîs-i Muhtefî.²³⁷*

Yahya Kemal'in burada, şiir dilinin imkânları dâhilinde, Gaybî'yle yolun büyüklerinden olan İdrîs-i Muhtefî'yi buluşturması, kronolojik tarih perspektifiyle alakalı değildir; yolun sırlarının ve esaslarının Gaybî'nin lisanıyla yeni nesillere ulaştırıldığını hissetmek içindir. Yoksa Gaybî, İdris-i Muhtefî'den değil, Aksaray Oğlanlar dergâhı'nın kudretli mürşidi ve devrindeki bazı ariflerce “Muhyiddîn-i Sâni” olarak anılan Oğlanlar Şeyhi İbrahim Efendi'den tefeyyüz etmiştir.²³⁸

Bir İrfan Ocağı

Yahya Kemal'in işaret ettiği gibi, Asya'dan kopup gelen ve Sakarya'dan Rumeli'ne yayılan Sarı Saltık gibi erenler, buldukları bölgelerde birer ilim ve irfan ocağı tesis ettiler. İlim ve irfan, muhit içinde gelişir, neşvünema bulur. Bugün Anadolu'nun hemen her

²³⁷ Yahya Kemal, *Kendi Gök Kubemiz*, İstanbul, 1988, 113-114.

²³⁸ Oğlanlar şeyhi için bkz: B. Kemikli, *Oğlanlar Şeyhi İbrahim Efendi Müfid u Muhtasar*, İstanbul.

şehrinde, kasabasında ve ya köyünde, bugün çoğu kere unutulmuş olsa da, bir “ocak” olgusuna/kültüne tanık olmaktayız. Gaybî'nin içinde bulunduğu aile ilim ve irfan ocaklarından birisidir.²³⁹

Gaybî, Kütahya'nın köklü ve aristokrat bir âilesinden gelmektedir. Büyük dedesi Kalburcu Şeyhi olarak da anılan Pir Ahmet'in, semâ ve devran konusunda *Burhânü'l-Erhan fi-Hükmi't-Tegannî ve'd-Deverân* adıyla bir risale yazdığını biliyoruz. Dedesi Çavdar Şeyhi Şeyh Beşir'den geriye ilmi ve edebi her hangi bir eser intikal etmese de, Halvetî meşayihinden Merkez Muslihiddin Efendinin tasavvufî anlayışının Kütahya'da neşredilmesinde önemli hizmetler ifa ettiği kaydedilmektedir. Babası Müfti Derviş, bir dönem Kütahya müftülüğü görevini ifa etmişken, daha sonra, Elmalılı Ümmî Sinân'ın huzurunda çilesini çıkararak Halvetîlik yolunun rehberlerinden biri olmuştur. Aynı zamanda bir şair olan Ahmet Beşir'in, Müfti Derviş, Çavdaroğlu Ahmet ve Müfti mahlaslarıyla yazdığı tasavvufî neşve içeren şiirlerinden oluşan küçük bir *Divân*'ı vardır.

Kültürlü, eğitilmiş bir ailenin üyesi olan Sun'ullâh Gaybî'nin eğitimine ilişkin temel soruları maalesef cevaplandıramıyoruz. Kaynaklarda ve eserlerinde bu hususla ilgili herhangi bir bilgi yoktur. Muhtemelen tahsilini doğduğu, çocukluk ve gençlik dönemlerini geçirdiği Kütahya'daki medreselerden birinde yapmış olmalıdır. Eserlerinin içerik ve dil özellikleri, onun iyi bir eğitim aldığına işaret eder. Nitekim risalelerinden biri olan *Mes'ele-i Sülûk*'te, devrân ve semâ gibi tartışmalı bir konuda ortaya koyduğu muhteva, onun fıkıh ve tefsir bilgisinin yerinde olduğunu açıkça göstermektedir. Yine *Bi'at-nâme*, *Rûhu'l-Hakîka* ve *Mekârimü'l-Ahlâk* gibi risalelerinde temel bilimlerine ait önemli eserleri referans olarak kullanmıştır. *Risâle-i Esmâ*'da ise, bütün bu disiplinlerin yanında kelim ve felsefeye dair bilgilerinin de önemli bir seviyede olduğu görülür. Tasavvuf felsefesinin en önemli konularından olan Vahdet-i Vücûd, tenasüh, ittihad ve devirle alakalı olarak ileri sürdüğü görüşler ile bu görüşlerini te'yid etmek için müracaat ettiği temel dinî ve felsefî disiplinlere ait eserler, ilmî kişiliğini vermesi bakımından önemlidir.

---

²³⁹ Gaybî ve ailesi hakkında ayrıntılı bilgiler için bkz: B. Kemikli, *Sun'ullâh-ı Gaybî*, Akçağ Yayınları.

Şair: Hakikatin Tercümanı

Sun'ullâh-ı Gaybî'nin bariz yönlerinden birisi, Yahya Kemal'in de dikkatini çeken şairliğidir. Diğer telifatı, onun muhakkik tarafını ele verir. Onun şiiri, bu yönü, yani ilmi tefekkür ve derûnilik tarafını tebellür eder. Bu yüzden Fuat Köprülü, onu “Yunus muâkipleri” arasında anar.

Fuat Köprülü'nün “Yunus muâkibi” ve bazı edebiyatçıların “Yunus tarzı” diye nitelendirdikleri şiir, zeminini tasavvuf düşüncesinin varlık, ahlak ve bilgi görüşünden alarak gelişmiştir. Bu bakımdan bu şiir, bir duruş şiiridir... Varlık, ahlak ve bilgi temelinde zaviyesi olan şiir; fakat öyle anlaşılmadık ve zor şiir değil. Aksine, “sehl-i mümteni” denen bir üslup ile yazılan bir şiirden söz ediyoruz. Sehl-i mümteni, en zor, en girift ve en derin bir meseleyi, herkesin anlayacağı bir lisan ile söylemektir. Herkes eğitim durumu, dünya görüşü ve kavrayışı, tecrübesi ve idraki nispetinde bu şiirden bir manaya ve bir zevke ulaşır. Bu şiir her bakımdan bir mana denizidir, okuyucu kabı nispetinde nasibini alır.

Bendenizin “ırfani şiir” olarak isimlendirdiğim bu şiirin temel referansı, Kur'an ve Hadis-i Şeriflerdir... Öyle ki, şair şâriin muradını şiir diliyle nakşeder. Fakat bu murad ve bu nakışta hemen dikkati çeken husus şudur: ‘Yunus ve Yunus muâkibi şair tasannu’ yapma endişesinde değildir; manayı bizzat tecrübe eder ve o tecrübeyle ulaştığı idraki dile getirir. Bu bakımdan o, dini hakikatlerin gönül diliyle tercümanıdır.

Evet, şair tercümandır. Bu tercüman şairlerden birisi de, Yunus ekolünün en önemli temsilcilerinden olan Kütahya'lı Sun'ullâh Gaybî'dir. Fakat Gaybî'yi Yunus'tan ayıran şu husus dikkatimizi çeker: Gaybî Yunus'un izinde gitmekle birlikte, irfan mektebinin diğer mümessillerini, mesela İbnü'l-Arabî'yi iyi tetkik etmiştir. Dolayısıyla Yunus Emre, kendi tecrübesiyle yaşadığı manevi halleri ve makamları şiir diliyle söylerken, Gaybî hem o söyleyişten, hem de diğer eserlerden tetkik ettiği manayı ve idrak ettiği hakikati şiire dönüştürmüştür. Bu bakımdan Gaybî'nin şiirinde ilim dili hemen dikkati çeken bir husustur.

Gaybî, tıpkı Yunus Emre gibi, hakikatin tercümanıdır... Onun bu meyanda bir nutk-ı şerîfini dikkatlere sunmak isterim.

*Sen seni bildinse geç kim sende senden yok eser
Hakk ile Hak olasın hem alasın sen de haber*

*Sen sen olsan ihtiyârî her şey olur âşikâr
Çünkü yokdur sende senlik sen sana kıl hoş nazar*

*Sen seni bu neş'ede buldun ise bildin ise
Sen seninle sen olup sen sende kıldın hoş makar
Kendi kendin bulmayan kendiyle kendin bilmeyen
Rûz-ı mahşer olduğunda çağırır eyne'l-mefer*

*Gaybi kendin kendi ile kendide buldu yakîn
Anun için arasında Hakk ile yokdur sefer*

Buraya örnek olarak alınan şiiir, nefsi bilmek, insanın kendi farkındalığına ermesi ve bu erişle varlığı idrak etmesi meselesi ele alınmaktadır. *Benden, bize* ve oradan da *Ona* ulaşma serüveni... Bu serüven, insanın kendisini tanımasıyla, iç âleminde bu taleple seyre çıkmasıyla mümkün oluyor. İnsan kendi gerçekliğini müdrîk olunca, varlık bütün yönleriyle ona açılacak, her şey aşikâr olacaktır. Bu sufi lisanında cem halidir; şair bu hal içindeki dervişin zevk ettiği irfanı dile getirmektedir. Bu dile getiriliş, modern insanın unuttuğu bir *iç yolculuğudur*; derûna doğru çıkılan seyahat, iç âleminde bir yükseliş, bir uruç hali.

Netice-i Kelâm

Gaybî'nin tecrübe ettiği iç yolculuğun şerhi, başlı başına bir tebliğ konusudur. Biz burada kısaca, Mevlevîlik, Nakşîlik, Bektâşîlik ve Halvetîlik gibi bu toprağı mayalayan irfan ocaklarının içinde yetişen, ama kendini Oğlanlar Şeyhi İbrahim Efendinin rehberliğiyle Bayramî-Melâmîlik içinde bulan bir bilge şaire ve ailesine işaret ettik. Yahya Kemal örneğinde olduğu gibi, hatta burada işaret etmesek de, Rıza Tevfik, Neyzen Tevfik, Tahir Nâdi, Osman Kemâlî, Rindî ve Eşref Ede gibi çağdaş şairlerimiz üzerinde de tesiri olan bir bilge ve şairdir. Tekrar başa dönersek, Sarı Saltık'ın temsil ettiği bilgilerle çıkılan yolculukta inşa edilen dil ve varlık anlayışıyla muazzam bir medeniyet kurulmuştur. Bu medeniyeti, XVII. Asırda İbnü'l-Ârâbî'nin perspektifiyle ve Yunus'un neşvesiyle yenileyen mümtaz simalardan birisi de Gaybî'dir. Buna dikkat çekmek istedik.